

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranee
Annals for Istrian and Mediterranean Studies
Series Historia et Sociologia, 30, 2020, 3

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterraneei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies

Series Historia et Sociologia, 30, 2020, 3

**UREDNIŠKI ODBOR/
COMITATO DI REDAZIONE/
BOARD OF EDITORS:**

Roderick Bailey (UK), Simona Bergoč, Furio Bianco (IT), Alexander Cherkasov (RUS), Lucija Čok, Lovorka Čoralčić (HR), Darko Darovec, Goran Filipi (HR), Devan Jagodic (IT), Vesna Mikolič, Luciano Monzali (IT), Aleksej Kalc, Avgust Lešnik, John Martin (USA), Robert Matijašič (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Vojislav Pavlović (SRB), Peter Pirker (AUT), Claudio Povolò (IT), Marijan Premović (ME), Andrej Rahten, Vida Rožac Darovec, Mateja Sedmak, Lenart Škof, Marta Verginella, Špela Verovšek, Tomislav Vignjević, Paolo Wulzer (IT), Salvator Žitko

**Glavni urednik/Redattore capo/
Editor in chief:**

Darko Darovec

**Odgovorni urednik/Redattore
responsabile/Responsible Editor:**

Salvator Žitko

Urednika/Redattori/Editors:

Urška Lampe, Gorazd Bajc

Prevajalci/Traduttori/Translators:

Gorazd Bajc (it.)

**Oblikovalec/Progetto grafico/
Graphic design:**

Dušan Podgornik, Darko Darovec

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Založnika/Editori/Published by:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / Società storica del Litorale - Capodistria© / Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment / Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente©

**Sedež uredništva/Sede della redazione/
Address of Editorial Board:**

SI-6000 Koper/Capodistria, Garibaldijeva/Via Garibaldi 18
e-mail: annaleszdjp@gmail.com, **internet:** https://zdjp.si

Redakcija te številke je bila zaključena 30. 09. 2020.

**Sofinancirajo/Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS), Mestna občina Koper

Annales - Series Historia et Sociologia izhaja štirikrat letno.

Maloprodajna cena tega zvezka je 11 EUR.

Naklada/Tiratura/Circulation: 300 izvodov/copie/copies

Revija *Annales, Series Historia et Sociologia* je vključena v naslednje podatkovne baze / *La rivista Annales, Series Historia et Sociologia* è inserita nei seguenti data base / *Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:* Clarivate Analytics (USA); Arts and Humanities Citation Index (A&HCI) in/and Current Contents / Arts & Humanities; IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); Sociological Abstracts (USA); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL); Directory of Open Access Journals (DOAJ).

To delo je objavljeno pod licenco / *Quest'opera è distribuita con Licenza* / *This work is licensed under a Creative Commons BY-NC 4.0.*

Navodila avtorjem in vsi članki v barvni verziji so prosto dostopni na spletni strani: <https://zdjp.si>.
Le norme redazionali e tutti gli articoli nella versione a colori sono disponibili gratuitamente sul sito: https://zdjp.si/it/.
The submission guidelines and all articles are freely available in color via website http://zdjp.si/en/.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

- Nadja Furlan Štante:** Strengths and Weaknesses of Women's Religious Peacebuilding (in Slovenia) 343
I punti di forza e di debolezza degli sforzi religiosi delle donne nella costruzione della pace (in Slovenia)
Prednosti in pasti ženske religijske izgradnje miru (v Sloveniji)
- Anja Zalta:** The Problem of Islamophobia and its Consequences as Obstacles to Peacebuilding in Bosnia and Herzegovina 355
Il problema dell'islamofobia e le sue conseguenze come ostacolo nella costruzione della pace in Bosnia-Erzegovina
Islamofobija in njene posledice kot prepreka pri izgradnji miru v Bosni in Hercegovini
- Maja Bjelica:** Listening to Otherness. The Case of the Turkish Alevi 367
Ascoltare l'alterità: l'esempio degli Alevi della Turchia
Poslušanje drugosti: primer turških Alevijev
- Bojan Žalec:** Fair Cooperation and Dialogue with the Other as a Rational Attitude: The Gramscian Account of Authenticity 383
Equa cooperazione e dialogo con l'altro come atteggiamento razionale: la considerazione grammaticale dell'autenticità
Pošteno sodelovanje in dialog z drugim kot racionalna drža: slovnična pojasnitev avtentičnosti
- Mateja Centa & Vojko Strahovnik:** Epistemic Virtues and Interreligious Dialogue: A Case for Humility 395
Virtù epistemiche e dialogo interreligioso: il caso dell'umiltà
Spoznavne vrline in medreligijski dialog: primer ponižnosti
- Rok Svetlič:** The Realm of Abstract Worship – Hegel's Interpretation of Islam 405
Il regno dell'adorazione astratta – l'interpretazione di Hegel dell'islam
Kraljestvo abstraktnega bogoslužja – Heglova interpretacija islama
- Gašper Mithans:** Religious Communities and the Change of Worldviews in Slovenia (1918–1991): Historical and Political Perspectives 415
Le comunità religiose e il cambiamento della visione del mondo in Slovenia (1918–1991): prospettive storiche e politiche
Religijske skupnosti in spremembe svetovnega nazora na Slovenskem (1918–1991) v zgodovinsko-politični perspektivi
- Aleš Maver:** Državlanske vojne v »krščanskih časih« 435
Le guerre civili in «tempi cristiani»
The Role of Civil Wars in «Christian Times»
- Martin Bele:** Rodbina Hompoških 447
La stirpe di Hompoš
The Noble Family of Hompoš

Faris Kočan & Boštjan Udovič: Diplomacija s (kolektivnim) spominom: kako preteklost vpliva na izvajanje diplomacije?..... 457 <i>Diplomazia con la memoria (colletiva): in che modo il passato incide sull'attuazione della diplomazia?</i> <i>Diplomacy with (Collective) Memory: How the Past Influences the Diplomatic Intercourse?</i>	Cvijeta Brajičić: Words of Italian Origin in the Written Legacy of Stefan Mitrov Ljubiša 499 <i>Parole di origine italiana nell'eredità scritta di Stefan Mitrov Ljubiša</i> <i>Besede italijanskega izvora v pisni zapuščini Stefana Mitrova Ljubiše</i>
Andrej Kirbiš: The Impact of Educational Habitus on Subjective Health and Substance Use and the Moderating Effect of Gender: Findings from a Nationally Representative Study of Slovenian Youth 469 <i>L'influenza dell'habitus educativo sulla salute soggettiva e l'uso delle sostanze e il ruolo di moderazione del genere: analisi di indagine rappresentativa della gioventù slovena</i> <i>Vpliv izobraževalnega habitusa na subjektivno zdravje in uporabo substanc ter moderatorska vloga spola: analiza reprezentativne raziskave slovenske mladine</i>	OCENE/RECENSIONI/REVIEWS <i>Gerhard Giesemann:</i> Teologija reformatorja Primoža Trubarja (Žiga Oman) 513 <i>Roland Kaltenegger:</i> Die Operationszone 'Adriatisches küstenland'. Der Kampf um Triest, Istrien und Fiume 1944–1945 (Klemen Kocjančič) 514 Kazalo k slikam na ovitku 516 <i>Indice delle foto di copertina</i> 516 <i>Index to images on the cover</i> 516
Nives Lenassi & Sandro Paolucci: Italijanski in slovenski jezik ekonomije in poslovanja: anglicizmi med citatnimi zapisi in pomenskimi kalki 485 <i>Italian and Slovenian Economics and Business Vocabulary: Anglicisms as Citation Loans and Semantic Calques</i> <i>L'italiano e lo sloveno dell'economia e degli affari: anglicismi tra prestiti integrali e calchi semantici</i>	

DRŽAVLJANSKE VOJNE V »KRŠČANSKIH ČASIH«

Aleš MAVER

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška c. 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: ales.maver@um.si

IZVLEČEK

Ker je državljanska vojna vedno veljala za eno najhujših nesreč za skupnost, je njena zelo vidna navzočnost tudi po Konstantinovi spreobrnitvi predstavljala hudo razlagalno težavo za poznoantične krščanske zgodovinarje. Ta težava še ni mučila Laktancija, saj je tudi v državljanskih vojnah videl sredstvo za izboljšanje položaja kristjanov v rimski državi. Poznejše generacije seveda niso mogle več razumeti okoliščin Laktancijevega pisanja. Vrhu tega so predvsem od začetka 5. stoletja krvave državljanske vojne iz obdobja republike služile kot temeljni dokaz »slabše« narave predkrščanskih časov. A ker je ravno »najbolj krščanski cesar« Teodozij večino svojih uspehov dosegel v državljanskih vojnah, so se Orozij in drugi krščanski zgodovinarji znašli pred nujnostjo številnih miselnih akrobacij. Slednje so med drugim slabo vplivale na ugled Orozija kot zgodovinarja od razsvetljenstva naprej.

Ključne besede: rimske državljanske vojne, krščanstvo in vojna,, krščanska latinska historiografija v pozni antiki, Orozij, Avguštin, Teodozij Veliki, bitka pri Frigidu

LE GUERRE CIVILI IN «TEMPI CRISTIANI»

SINTESI

Poiché la guerra civile era sempre stata considerata come uno dei peggiori disastri per la comunità, la sua forte presenza, anche dopo la conversione di Costantino, aveva rappresentato un notevole problema interpretativo per gli storici cristiani tardo-antichi. La questione non aveva ancora tormentato Lattanzio il quale anche nelle guerre civili vedeva un mezzo per migliorare la posizione dei cristiani nello Stato romano. Le generazioni successive, ovviamente, non furono più in grado di comprendere le circostanze degli scritti di Lattanzio. Inoltre, soprattutto dall'inizio del secolo V, le sanguinose guerre civili del periodo repubblicano sono servite come prova fondamentale della «peggiore» natura del periodo precristiano. Ma poiché l'imperatore «più cristiano» Teodosio riuscì a ottenere la maggior parte dei propri successi grazie alle guerre civili, Orosio e altri storici cristiani si trovarono di fronte alla necessità di molte acrobazie mentali. Queste, tra l'altro, dall'Illuminismo in poi avevano influito negativamente sulla reputazione di Orosio come storico.

Parole chiave: guerre civili romane, cristianesimo e guerra, storiografia cristiana latina nella tarda antichità, Orosio, Agostino, Teodosio il Grande, battaglia di Frigido

UVOD¹

Državljska vojna praktično od vsega začetka ukvarjanja z njo velja za tisti tip vojaškega spopada, ki povzroča najhujše posledice za skupnost (prim. temeljno študijo Armitage, 2017, in s filozofskega vidika Agamben, 2016; za posamezne zgodovinske zglede skozi čas prim. Kalyvas, 2006; Payne, 2012; Roshwald, 2014; Darovec, 2017; Muir, 2019; Oman, 2019; Deželak Barič, 2016; Komel, 2018; Klabjan, 2018; Repe, 2018 in 2019; Friš, Maver & Maver Šoba, 2018; Lampe, 2017; Šterbenc, 2018). Pomembno je pristaviti, da državljanske vojne kljub svoji razširjenosti vse do leta 1977 niso imele zunanjega varovala, ker ženevske konvencije in drugo vojno pravo vanje niso posegale, saj naj bi širitev njihovih določil nanje predstavljala poseg v suverenost neke države (Lampe, 2019). Sicer pa je verjetno temeljna težava državljanskega spopada, da je porušene mostove znotraj iste družbe le stežka ali skoraj nemogoče ponovno vzpostaviti (prim. Cornwell, 2014; Armitage, 2017, 9–10; Cmrečnjak, 2017; Bajc & Lampe, 2017; Bajc & Osojnik, 2019). Medtem ko vojna z zunanjim sovražnikom velikokrat celo utrdi družbene vezi, jih državljanska vojna temeljito potrga. Še več, lahko se zgodi, da služi ohranjanje podobe nasprotnika iz takega spopada kar kot osrednje vezivo ene od strani v njem (običajno zmagovite, a morda tudi poražene), kar povojno integracijo praktično onemogoča (prim. zlasti Börm, 2016, 15–16; gl. še Osgood, 2015; Lange, 2014; Movrin, 2014; Repe, 2016; Kladnik, 2016; Oman & Darovec, 2018).

In prav na tej točki se skriva še en Janusov obraz državljanske vojne. Res je, da je bila njena

obsodba kot pojava skozi zgodovino bolj ali manj enoznačna in da opravičila zanjo tako rekoč ni bilo (Wiseman, 2010). Toda po drugi strani so se ravno izidi tovrstnih spopadov izkazali za temelj obstoječih razmerij v družbi, ki so jih hotele predvsem tiste skupine, ki so imele od njih največ koristi, zabetonirati za čim več časa (gl. zlasti študije Havener, 2014 in 2016; Haake, 2016). Tako je bil spomin na državljanske vojne po eni strani neprijeten, zaradi česar so ga poskušali na različne načine zakrivati. Po drugi strani je bilo treba kar naprej opozarjati, od kod izvira družbena moč enih in nemoč drugih grupacij v družbi (prim. predvsem Havener, 2016; Miladinović Zalaznik, 2018 in 2019; Čeh Steger, 2019).

Rimljani so vsekakor razvili temeljne vzorce soočanja z različnimi vidiki državljanske vojne (gl. Armitage, 2017, in zdaj Lange & Vervae, 2019). Takšni spopadi iz njihove zgodovine so že v obdobju pozne

republike v glavnem imeli strukturne značilnosti, ki se niso bistveno spremenile niti do primerljivih evropskih v 20. stoletju, končno tudi na Slovenskem (prim. Maver, 2016, zlasti 769–771; za omejitve pri primerjavah med različnimi časovnimi obdobji Woolf, 2012, 8). Pri tem puščam ob strani znova oživiljeno debato, ali so bili rimski zgodovinarji in drugi pisci sočasno tisti, ki so sploh »izumili«² pojem državljanske vojne v sedanjem pomenu, kot je domneval že Avguštin (tako Armitage, 2017; bolj zadržano Lange, 2017, in Lange & Vervae, 2019). Oboroženi konflikti med rimskimi državljani, predvsem v 1. stoletju pr. Kr., so nedvomno ohranili svojo moč nekakšnih eksemplov vse do najnovejših časov (prim. recimo Feeney, 2010).

V nadaljevanju se bom posvetil nekoliko manj obravnavanemu in predvsem razvpitemu drugemu ali celo tretjemu valu državljanskih vojn v rimski zgodovini. Povezan je z obdobjem, ko je začelo v Rimskem cesarstvu že prevladovati krščanstvo. V novih razmerah je postal problem nadaljevanja državljanskih spopadov vedno bolj pereč, saj so kristjani svoj pogled na zgodovino v veliki meri gradili na podmeni, da bo velikih nesreč, med katere so takšni dogodki seveda sodili, v »njihovih«³ časih bistveno manj, če že ne bodo povsem izginile (prim. Tanz, 1983; Zecchini, 2003, 320–321).

A tudi v tem obdobju se ni bilo mogoče izogniti z obeleževanjem spomina na vojne med člani iste skupnosti povezanim dvoumnostim. Po eni strani je bilo potrebno pomen teh vojn in zlasti obseg z njimi povezanega razdejanja zmanjševati, po drugi strani pa so, kot se vidi že čisto na prehodu v nove čase ob Konstantinu Velikem, velikokrat ravno boji med rimskimi četami odločili o razdelitvi moči v družbi, ki se je zdela kristjanom zanje ugodna (prim. Haake, 2016, zlasti 275 ss.). Omenjenega klobčiča ni bilo lahko odmotati, bolj ali manj uspešni poskusi pa so ustvarili vzore za soočanje z istimi pojavi v poznejših stoletjih. Nekaj takih poskusov bo predstavljenih v nadaljevanju.

OROZIJEVA SKUŠNJAVA

Ko Orozij v sedmi knjigi svoje *Zgodovine proti poganom* na prvi pogled zelo samozavestno vzklika *Ecce regibus et temporibus Christianis qualiter bella civilia, cum uitari nequeunt, transiguntur*² (Orosius, 2001, 7.35.6), se za njegovimi besedami skriva zlahka prepoznavna zadrega. Do bitke pri Frigidu, ki jo je opisal tik zatem, ko je proslavil odločilno novost državljanskih vojn v krščanskih časih (o tem njegovem prikazu prim. Rohrbacher, 2002 143), je prišlo pred

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa Preteklost severovzhodne Slovenije med slovenskimi zgodovinskimi deželami in v interakciji z evropskim sosedstvom št. P6-0128 in raziskovalnih projektov *Kontemporalnost razumevanjskega konteksta ter izražanje osebne in družbene svobode* št. J7-8283 ter *Kultura spominjanja gradnikov slovenske države* št. J6-9354, ki jih financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

2 »Glej, kako se končajo državljanske vojne pod krščanskimi kralji in v krščanskih časih, ko se jim ni moč izogniti.«

dobrimi dvajsetimi leti, kar je pomenilo, da je bila še globoko zasidrana v spominu nekaterih njegovih bralcev (o odmevih in opisih bitke prim. temeljno študijo Bratož, 1994, in Bratož, 2018). Teren, na katerem se je znašel duhovnik iz Brakare, je bil torej precej problematičen. Na eni strani je javni spomin vedel za neposredne, pa tudi za posredne posledice precej trdo izbojevanje Teodozijeve zmage. Na drugi strani so se bitka sama in mnoge značilnosti vladavine »najbolj krščanskega vladarja« le stežka prilegale pomembni izhodiščni misli *Zgodovine proti poganom*, da se je zaradi napredujoče kristjanizacije Rimskega cesarstva ob drugih tegobah zmanjšal tudi obseg vojn in nasilja, več pa naj bi bilo miru (prim. Tanz, 1983, in Rohrbacher, 2002, zlasti 139, 143 in 148).

Iz navedenega razloga so Orozijeve težave pri razlagi v drugem desetletju 5. stoletja hkrati dobro izhodišče za razmislek, kako so se kristjani na latinskem zahodu soočali z neprijetnim pojavom državljanske vojne. Pred to nalogo so se kajpak znašli še tedaj, ko so vladarji cesarstva izhajali iz njihovih vrst, kar se jim je morda še globoko v drugi polovici 3. stoletja zdelo povsem nemogoče (prim. Leppin, 2009, 310–313 in zlasti 319–321).

Še povsem na pragu novega časa, okrog leta 300 po Kr., je bil nenavadni apologet krščanstva Arnobij Starejši (o njem gl. zlasti temeljno študijo Simmons, 1995, in Fiedrowicz, 2000, 74–76) prepričan, da bo lahko tradicionalne rimske očitke kristjanom zavrnil s trditvijo, da je širjenje Kristusovih naukov pravzaprav prispevalo k ublažitvi splošnih razmer, kajti

cum hominum vis tanta magisteriis eius acceperimus ac legibus, malum malo rependi non oportere, iniuriam perpeti quam inrogare esse praestantius, suum potius fundere alieno polluere manus et conscientiam cruore, habet a Christo beneficium iamdudum orbis ingratus, per quem feritatis mollita est rabies atque hostiles manus cohibere a sanguine cognati animantis ocepit (Arnobius, 1934, 1.6.2).³

V primerjavi s takšnimi trditvami se je moral zdeti kristjanom izplen 4. stoletja precej grenak. Še huje, ravno cesarji, za katere se je vsaj na zunaj zdelo, da so z zmagovito vero najbolj povezani in so ji tudi objektivno zelo pomagali k uspehu, Konstantin Veliki, Konstancij II. in Teodozij, so bili ogromno na bojnem polju. Pri tem so morali svoje vladanje, ki je bilo z vidika Cerkve tako pomembno, večinoma braniti pred

nasprotniki v državljanski vojni. Seveda je odnos posameznih latinsko pišočin krščanskih piscev do ključnih osebnosti med krščanskimi cesarji 4. stoletja nihal od primera do primera (gl. za primere Rohrbacher, 2002), vendar so se morali ob koncu vsi soočiti z dejstvom, da je državljanska vojna ne glede na Arnobijeva zagotovila ostala stalnica političnega vsakdana. Kljub temu je potrebno ugotoviti, da je postala razlaga v Orozijevega smislu in v smislu njegove teorije o »boljši državljanski vojni« zares nujna šele v okviru napovedujočega se razpada Teodozijevega sistema na zahodu v prvih letih 5. stoletja (prim. za zgodovinski okvir zlasti Demandt, 2007, 169–191, in Kulikowski, 2019, 123–164).

Pred tem dogajanjem je moč vsekakor opazovati še druge težnje, ki lahko včasih pomenijo celo odmik od običajnih rimskih razlagalnih vzorcev, pa tudi od zgodnejših krščanskih trditev o blažilnem učinku krščanstva.

LAKTANCIJEV TRIUMFALISTIČNI POGLED

Omenjeni zanimivi razvoj je zelo verjetno posledica dejstva, da so številni sodobniki vsaj deloma videli v izboljšanju položaja krščanske Cerkve ravno posledico državljanskih vojn po koncu prve tetrarhije, ki jo je krščanski zgodovinski spomin seveda razumel kot temačno obdobje (prim. Winkelmann, 2003). Omenjeno posledico Arnobijev verjetni učenec Laktancij kot je znano, že na začetku svojih *Smrti preganjalcev*, proslavlja v najlepših barvah:

Ecce, deletis omnibus adversariis, restituta per orbem tranquillitate, profligata nuper ecclesiarum exurgit et maiore gloria templum dei, quod ab impiis fuerat eversum, misericordia domini fabricatur. Excitavit enim deus principes qui tyrannorum nefaria et cruenta imperia resciderunt <et> humano generi providerunt, ut iam quasi discusso tristissimi temporis nubilo mentes omnium pax iucunda et serena laetificet (Lactantius, 1984, 1.1-3).⁴

Pisca, ki tukaj predstavi nekakšen povzetek svojega dela, očitno ne moti, da je pot do *restituta per orbem tranquillitate* in do *pax iucunda et serena* večinoma vodila preko vojaških spopadov med rimskimi četami. Zadošča mu ugotovitev, da je bil boj usmerjen proti brezbožnim in je veljal »zločinski oblasti tiranov«. Tudi pozneje, ko Laktancij denimo poroča, da je med

3 »Ker smo kot precejšnja množica ljudi iz njegovih nauk in postav prejeli, da ne smemo zavračati zla z zlom, da je primernejše krivico trpeti kot nalagati, da je bolje prelivati lastno kri, kakor si roke in vest mazati s tujo, ima nehvaležni svet od Kristusa milost že zdavnaj, saj se je zaradi njega ublažila divja blaznost in je začel sovražne roke odvrčati od prelivanja krvi sorodnega bitja.«

4 »Glej, po uničenju vseh nasprotnikov in po vnovični vzpostavitvi miru na svetu znova vstaja Cerkev, ki je bila nedavno vržena na tla, in Gospodovo usmiljenje z večjo slavo gradi Božje svetišče, ki so ga porušili brezbožni. Bog je namreč obudil vladarja, ki sta podrla hudodelske in krvavoločne vladavine in poskrbela za človeški rod, tako da duha vseh razveseljuje prijeten in jasen mir, kakor da bi bil predrt oblak prežalostnega časa.«

Konstantinom in Maksencijem prišlo do državljanskega spopada, se mu ne zdi vredno ali potrebno opravičevati tega stanja, ki je bilo v očeh Rimljanov že od časa rimske republike vedno problematično, kaj šele, da bi ga skušal relativirati, kakor je omenjeno ob podvigih svojega junaka Teodozija Velikega počel Orozij. Za starejšega krščanskega pisca namreč ni dvoma, da sta bila Konstantinov in pozneje Licinijev boj upravičena (prim. zlasti Christensen, 1980, in DePalma Digeser, 2000).

To Laktancij podkrepi na dva načina. Ob Maksiminu Daji gre seveda laže. Njegova trdovratna protikrščanska drža je zelo razvidna in jo je moč vrhu tega povezati še s siceršnjimi cesarjevimi izpadi. Za nameček Laktancij nekdanjega Galerijevega cesarja označuje kot *semibarbarum* in *pecorum pastorem*, kar je skladno s starim rimskim izročilom, ki ga je lahko po svoji zmagi nad Magnencijem denimo s pridom izrabil še Konstancij II. Če si nasprotnika v državljanski vojni očrnil kot barbara, je to hkrati pomenilo, da je bil izvzet iz občestva Rimljanov, kar je zmanjšalo ostrino državljanske vojne proti njemu (kot poudarja Haake, 2016, zlasti 241–248).

Ob Maksenciju je zgodovinarjeva naloga težavnejša, kajti osrednjega Konstantinovega tekmeca spričo njegove povezanosti z vladajočo ekipo prve tetrarhije ni mogoče preprosto odpraviti kot Nerimljana. Razen tega je bil bolj zaščitnik kot preganjalec kristjanov (prim. Girardet, 2006, 33–37). Zato se je moral retor iz Nikomedije v glavnem zadovoljiti s prikazom splošnega zavračanja Maksencija, ki naj bi bil *homo perniciosae ac malae mentis, adeo superbus et contumax, ut neque patrem neque socerum solitus sit adorare, et idcirco utriusque invisus fuit*⁵ (Lactantius, 1984, 18.9). Temu se pridruži še za Laktancija pomembna okoliščina, da je Maksencij sin enega osrednjih akterjev preganjanj. Čeprav je s tem zagotovil upravičenost državljanske vojne proti takšnim nasprotnikom, glasniku nepričakovane osvoboditve kristjanov kaj takega ne zadošča. Kajti tako odločilni Konstantinov spopad z Maksencijem kot tudi tistega med Licinijem in Maksiminom Dajo opremi z Božjimi navodili za bitko. Pri navedenem se kaže verska priprava vzhodnega vladarja z monoteistično molitvijo vojakov celo kot slovesnejša, kar je Arneja Søbja Christensena (med drugim) ne čisto neupravičeno privedlo do tega, da je v Liciniju videl Konstantinu vsaj enakovrednega junaka *Smrti preganjalcev* (gl. Christensen, 1980, zlasti 27–32).

Božja pomoč kot osrednji temelj zmage (v državljanski vojni) je kajpak močno poudarjena tudi pri Rufinu, Avguštinu in Oroziju, vendar je razlika v starejšem Laktancijevem besedilu v tem, da se zdi državljanska vojna kot okvir dogajanja precej neproblematična.

To se dobro prilega osrednjim sporočilom *Smrti preganjalcev*, ki so Arnalda Momigliana napeljala do tega, da je spis opisal kot »grozno delce« (Momigliano, 1963, 57). Upoštevati je potrebno, da je skoraj popolnoma sprememba položaja kristjanov predvsem za Laktancija, ki je dogodke lahko opazoval iz neposredne Dioklecijanove bližine v Nikomediji, prišla nepričakovano (o okolju v Nikomediji gl. zlasti DePalmaDigeser, 2000). Zato je občutek brezmejnega zmagoslavja prekosil vse morebitne drugačne podtone in ni dopuščal niti neprijetnih vprašanj v povezavi z načinom, ki je izboljšanje omogočil. Zelo pomembno je še, da je Laktancij svoj pogled na zadeve zapisal takoj po dogodkih, iz česar izvira hkrati razlika med njim in Evzebijem iz Cezareje, ki je svoje besedilo v *Cerkveni zgodovini* večkrat prilagodil spremenjenim okoliščinam (prim. Winkelmann, 2003, 5–7 in 11–12). Že nekaj desetletij ali bolje le nekaj let pozneje bi Laktancij *Smrti preganjalcev* verjetno zastavil precej drugače, vsaj, kar zadeva njegov prikaz Licinijeve vloge. Ker je obtičal v *nekem* specifičnem trenutku, ki ga kasneje ni bilo lahko razumeti, je ostala dokaj skromna tudi priljubljenost njegovega dela (prim. Cambi, 2005, 17–18). In iz iste okoliščine se sočasno najbrž napaja njegov precej brezskrben odnos do pojava državljanske vojne.

Vendar je ta odnos obenem skladen z vidnim popuščanjem tabujev v rimskem javnem prostoru, kar zadeva zmago v takšni vojni. Slednje je, kot je pred nekaj leti pokazal Matthias Haake (2016, 270–281), doseglo enega vrhuncev ravno po Konstantinovi zmagi nad Maksencijem. Proces sam se je seveda začel že s Cezarjem in Oktavijanom v 1. stoletju pr. Kr. (prim. zlasti Havener, 2016, 268 ss.). Odločilen pospešek je dobil najpozneje v času Septimija Severa ob koncu 2. stoletja po Kr. (Osgood, 2015, 1694–1695), toda šele okoliščine njegovega uspeha so po vsem videzu prisilile Konstantina, da je z javnim razkazovanjem glave svojega nasprotnika tabu skoraj popolnoma prelomil (Haake, 2016, 272–273; Lange, 2012). Na tej točki lahko vsekakor vidimo vzporednice z Laktancijevim razmerjem do zmage v državljanski vojni.

V SPREMENJENIH OKOLIŠČINAH

Kot rečeno, se v okoliščine, v katerih je pisal Laktancij, pozneje ni bilo mogoče več živeti. Razen tega je enkratni trenutek enkratne zmage zamenjala vrsta dogodkov in predvsem vladarjev, ki so bili sedaj zaznamovani s krščanstvom (o krščanskem odnosu do vprašanja vojne nasploh, ki se je s tem odprlo, gl. klasični besedili Cadoux, 1919, in Bainton, 1971). To je krščanske pisce pogosto postavljalo pred nalogo izpričati njihovo tako rekoč boljšo kakovost v primerjavi

5 »človek pogubnega in hudobnega duha, sicer pa tako ošaben in uporen, da ni imel navade spoštovati ne očeta ne tasta, zaradi česar sta ga oba prezirala«.

s predkrščanskimi predhodniki. Omenjeno je posebej vidno v latinskem krščanskem zgodovinospisju, ki je v trenutku, ko je za kristjane predstavljalo sorazmerno novo zvrst, navadno še zmeraj večinoma nastajalo kot polemičen odziv na izzive, ki so prihajali iz poganske, a morda še bolj iz dvomeče krščanske okolice (prim. Winkelmann, 1990, predvsem 753 ss., in Zecchini, 2003, 317–319).

Ko se je skoraj natanko sto let po nastanku Laktancijevega »groznega delca« takšen izziv pojavil ob soočenju s propadom Teodozijevega sistema, ki je simbolični vrhunec dosegel v Alarikovi osvojitvi Rima (prim. o tem Meier & Petzold, 2010, in Bratož, 2010) je v miselnem svetu krščanskih intelektualcev novo vlogo pridobil tudi pojav državljanske vojne.

Imeli so sicer možnost, ki za poganske Rimljane v takšni obliki ni nikdar obstajala in ki bi jim morda omogočila, da bi po Laktancijevih stopinjah državljansko vojno vselej opravičevali le na podlagi njene upravičenosti. Čeprav je bilo namreč ločevanje kristjanov in s tem tudi krščanskih vladarjev na pravoverne in krivoverske do določene mere le stopnjevanje že prej priljubljenega razlikovanja med pravimi Rimljani in (pol)barbari, o čemer sem na kratko spregovoril zgoraj, bi lahko vsaj teoretično morebitni državljanski vojni med predstavniki različnih oblik krščanstva odvzelo še nekaj nesprijemljivosti. Nastavek za to slika denimo Orozij, ko se trudi, kako bi opravičil uničujoči poraz (na napačen način) krščanskega cesarja Valenta. Po njegovem mnenju naj bi Bog poznal le eno pravo Cerkev, za katero skrbi: *unus Deus unam fidem tradidit, unam ecclesiam toto orbe diffudit: hanc aspicit, hanc diligit, hanc defendit; quolibet se quisquis nomine tegat, si huic non sociatur, alienus, si hanc in pugnat, inimicus est* (Orosius, 2001, 7.33.17).⁶

Podobno izhodišče je bržkone omogočilo Rufinu, da je dokaj nezaskrbljeno gledal na grozeč bratski spopad med Konstancijem II. in Konstantom, ko bi morebitno vojaško posredovanje mlajšega brata razumel skoraj v Laktancijevem smislu kot pravično vojno (Rufinus, 2000, 1.20; prim. Maver, 2009, 169–170). Ista temeljna ocena pozneje vodi Orozija, ko ne poskuša samo omiliti pomena Valentove katastrofe, temveč v obeh primerih tudi povsem različno razloži neprijetno okoliščino, da so tako uspehi Konstancija II. kot Teodozija Velikega sestavljeni predvsem iz zmag v državljanskih vojnah (prim. Haake, 2016, 247–248).

Do prave državljanske vojne med cesarji, ki bi pripadali različnim krščanskim smerem, v 4. stoletju sicer ni prišlo. In pošteno je potrebno dodati, da so tam, kjer se je tak spopad (razen v sporu med obema zgoraj

omenjenima Konstantinovima sinovoma) dejansko nakazoval, Rufin, Avguštin in Orozij vendarle pokazali več simpatij do (pozneje sicer spreobrnjenega) homoijca Valentinijana II. (prim. zlasti Rufinus, 2000, 2.15 in 2.17). Pri tem je bila zanje po vsem videzu odločilna Teodozijeva odločitev, da kljub začetnim hudim pomislekom na koncu vendarle poseže v boj v prid precej malo cenjenemu mlademu socesarju in proti nicejcu, znancu in morda celo sorodniku Maksimu (gl. Cedilnik, 2004, 334–336). Zdi se, da tukaj pri oceni omenjenega uzurpatorja najbolj okleva Rufin, saj izrecno izpostavi razliko v verski usmeritvi med obema stranema in pravoverno Maksimovo stališče (prim. Thelamon, 1987, 45, in Thelamon, 1992, 190 s.). Ob tem pripisuje slabi vesti krivoverske cesarjeve matere Justine celo pomembno vlogo pri njenem (in Valentinijanovem) begu:

Maximus, qui se exuere tyranni infamia et legitimum principem gestiret ostendere, datis litteris impium protestatur inceptum, fidem dei impugnari et statuta catholicae ecclesiae subrui. [...] Quo Iustina comperto hoste simul atque impietatis conscientia perurgente in fugam versa cum filio exilia, quae dei sacerdotibus praeparabat, prima sortitur (Rufinus, 2000, 2.16).⁷

Orozij označuje Maksima kot tirana, njegova pripadnost nicejski veroizpovedi pa je zakrito razvidna samo iz opombe, da je bil Teodozij od njega le *fide maior*. Res pa je, da duhovnik iz Brakare prej priznava, da bi bil Maksim *vir quidem probus et strenuus atque Augusto dignus nisi contra sacramenti fidem per tyrannidem emersisset* (Orosius, 2001, 7.34.9).⁸

DOMA PRIDELANA TEŽAVA?

Toda za to, da je lahko prava verska usmeritev udeleženca predvsem pri Avguštinu in Oroziju le neznatno prispevala k ublažitvi težav z razlago, ki jih je povzročal pojav državljanske vojne, je bil odločilen neki drug razvoj. Ker sta bila pod pritiskom, da morata tudi po katastrofi Alarikove osvojitve Rima leta 410 krščansko sedanost še vedno slikati kot boljšo od poganske preteklosti (prim. Goetz, 1980; Tanz, 1983; Lippold, 2001), sta tako Avguštin kot njegov učenec iz Hispanije našla dobrodošlo možnost za rešitev v veliki travmi rimske zgodovine, v državljanskih vojnah, predvsem tistih iz časa pozne republike (prim. za splošni okvir Wiseman, 2010; Westall, 2014). Toda tudi omenjena pot je skrivala nekatere nevarnosti. Predkrščansko

6 »En Bog je izročil eno vero, po vsem svetu razširil eno Cerkev. Nad njo bdi, njo ljubi, njo brani. Naj se človek skriva pod katerim koli imenom, ji je tuj, če se ji ne pridruži, in je njen sovražnik, če se proti njej bori.«

7 »Maksim, ki se je želel otresti sramote tirana in se izkazati kot zakonit vladar, je s pismom nastopil proti brezbožnemu načrtu, po katerem bi napadli Božjo vero in spodkopali postave katoliške cerkve. [...] Justina je za to izvedela in ko se je, ker sta jo gnala tako sovražnik kot zavest o lastni brezbožnosti, s sinom pognala v beg, jo je prvo doletelo izgnanstvo, ki ga je pripravljala Božjim duhovnikom.«

8 »Sicer pošten in odločen mož ter vreden, da bi bil avgust, če ne bi s svojim tiranstvom nastopil zoper svojo prisego zvestobe.«

obdobje je zaradi nje sicer pridobilo krvavo obeležje, vendar je iz istega razloga precej zrasla nesprejemljivost državljanske vojne v krščanskih časih. Nevtralnno ali celo pritrnilno stališče kot še pri Laktanciju je na omenjeni način povsem odpadlo. Ker pa je bila državljanska vojna tudi v drugi polovici 4. stoletja skoraj neprekinjeno navzoča resničnost, je moralo to domala neizbežno pripeljati do miselne telovadbe, ki je bila na trenutke zelo izrazita. Potrebno pa je povedati še nekaj. Običajno raziskovalci poudarjajo razlike v razumevanju zgodovine med Avguštinom in Orozijem (prim. recimo Paschoud, 1980, zlasti 114–115 in 119–125; Hamm & Meier, 2002, 537). Slednje naj bi škofa celo pripeljalo do tega, da dela duhovnika iz Brakare, ki naj bi nastalo po njegovem naročilu, nikoli izrecno ne omenja (pri čemer je njegova ocena ob anonimni omembi Orozijsve sheme desetih preganjanj izrazito negativna; Paschoud, 1980, 119 ss.). Toda prav na točki, o kateri je govor tukaj, so razlike med njima majhne. Ne nazadnje gre za posledico okoliščine, da obravnava Avguštin rimske državljanske vojne v glavnem v prvih knjigah svojega *Božjega mesta*, ko ga še zelo zaposluje neposredna polemika z nasprotniki o padcu Rima, zaradi česar se izjemno trudi kar najbolj nazorno podčrtati višjo kakovost življenja v krščanskem obdobju (O'Daly, 2004, zlasti 39 ss.).

Avguštin sicer pokaže več navdušenja nad rimsko republiko od svojega učenca, predvsem, ko znane predstavnike republikanskih vrlin predlaga kristjanom za zgled, ker so bili v pričakovanju posvetnih časti pripravljani na velike žrtve, medtem ko se kristjani pogosto niso pripravljani podobno žrtvovati niti za nebeško plačilo (prim. D'Elia, 1980, zlasti 442–445). Škof namreč pravi:

Proinde perillud imperium tam latum tamque diuturnum uirorumque tantorum uirtutibus praeclarum atque gloriosum et illorum intentioni merces quam quaerebant est reddita, et nobis proposita necessariae commonitionis exempla, ut, si uirtutes, quarum istae utcumque sunt similes, quas isti pro ciuitatis terrenae gloria tenuerunt, pro Dei gloriosissima ciuitate non tenuerimus, pudore pungamur (Augustinus, 1955, 5.18).⁹

Toda po drugi strani je ravno Avguštin tisti, ki je sestavil obsežen katalog uničujočih državljanskih

vojn iz obdobja med Romulom in Avgustom. Pri tem je v pojavu vojne med državljani videl tako rekoč rimski izum, ki naj bi izviral iz širjenja ozemlja rimske republike. Zaradi navedenega naj bi strah pred takšnimi spopadi vladal tudi v obdobjih miru, kajti: *Tamen etiam ipsa imperii latitudo peperit peioris generis bella, socialia scilicet et ciuilia, quibus miserabilibus quatitur humanum genus, siue cum belligeratur, ut aliquando conquiescant, siue cum timeatur, ne rursus exurgant* (Augustinus, 1955, 19.7).¹⁰ Že prej je v skladu z rimskim izročilom razglasil državljanske vojne za najhujše med vsemi vojaškimi spopadi, ko je boje iz časa Marija in Sule primerjal s keltsko in gotsko osvojitvijo Rima:

Quae rabies exterarum gentium, quae saeuitia barbarorum huic de ciuibus uictoriae ciuium comparari potest? Quid Roma funestius taetrius amariusque uidit, utrum olim Gallorum et paulo ante Gothorum inruptionem an Marii et Sullae aliorumque in eorum partibus uirorum clarissimorum tamquam suorum luminum in sua membra ferocitatem? [...] Sulla uiuo adhuc Mario ipsum Capitolium, quod a Gallis tutum fuit, ad decernendas caedes uictor insedit, et cum fuga Marius lapsus esset ferocior cruentiorque rediturus, iste in Capitolio per senatus etiam consultum multos uita rebusque priuauit (Augustinus, 1955, 3.29).¹¹

Za Avguština je enako kot nekaj let pozneje za Orozija seveda odločilnega pomena, da je ta najvišja oblika nasilja prevladovala pred prihodom krščanstva, ko so cveteli različni poganski obredi in kulturi. Tudi na tej točki je moral nasprotnikom pojasniti, da ne more biti stopnja izgube človeških življenj in splošnega uničenja iz njegovega lastnega časa v nobenem sorazmerju s tisto iz obdobja državljanskih vojn pozne republike. V bistvu je pojav državljanske vojne sam za Avguština tipična poteza poganske preteklosti (Armitage, 2017, 85–88). Seveda se takšno stališče precej hitro razkrije kot problematično in ustvari vsaj toliko težav, kot se zdi, da jih rešuje.

Še celo hiponski škof ne more povsem zankati nadaljnjega obstoja nasilja, ki ga povzročajo državljanske vojne, v času vladavine krščanskih cesarjev. Za Orozija, ki je vendarle pisal splošno zgodovino, čeprav naj bi ta v prvi vrsti podobno kot

9 »Zato je ta imperij, tako prostran, tako dolgotrajen in tako imeniten in slaven zaradi kreposti tolikih mož, po eni strani plačilo za njihovo skrb, ki so si ga želeli, po drugi strani pa je za nas zgled nujnega opomina, da bi nas, če za preslavno Božje mesto nismo ohranjali vrlin, ki so jim podobne in ki so jih oni ohranjali za slavo zemeljskega mesta, mučil občutek sramu.«

10 »Vendar je tudi velikost imperija sama rodila vojne najhujše vrste, zavezniške in državljanske, ki zelo hudo pretresajo človeški rod, bodisi ko se bojuje, da bi se kdaj pomirile, bodisi ko živi v strahu, da bodo znova izbruhnile.«

11 »Katero besenje tujih ljudstev, katero divjanje barbarov je moč primerjati s tistim ob zmagi nad sodržavljani? Kaj pogubnejšega, bolj črnega in bolj grenkega je videl Rim, nekdanji galski in nedavni gotski vdor ali divjanje Marija in Sule in drugih preslavnih mož na njuni strani, ki so divjali kakor oči zoper svoje ude? [...] Ko je Marij še živel, je Sula zasedel sam Kapitol, ki je bil pred Galci varen. In ker je Marij zbežal, čeprav se je nameraval vrniti bolj divji in krvoločnejši, je Sula na Kapitolu celo z nujnim sklepom senata mnoge spravil ob življenje in premoženje.«

izbor zgodovinskega gradiva pri Avguštinu imela ilustrativen značaj, je bil položaj še kompleksnejši. Dobro se je zavedal, da bi se lahko zaradi časovne bližine predvsem seznam dosežkov njegovega vzornega cesarja Teodozija Velikega bral tako rekoč kot antiteza podmene o državljanski vojni kot pojavu, ki pripada preteklosti (Zecchini, 2003, 326–328). Zaradi izhodišča svoje zgodovinske polemike pa se po drugi strani ni smel odreči potencialu državljanskih vojn iz obdobja pozne republike kot odločilnega argumenta za krvavi značaj predkrščanskega obdobja. V opisovanju teh bojev je precej natančno sledil Avguštinu, ko je recimo poudarjal uničujoče posledice čistk, ki jih je v osemdesetih letih 1. stoletja pr. Kr. izvajal Sula:

Tantumque lectissimorum uirorum uernaculorumque militum Roma hoc ciuili bello perdidit, quantum in ea superiore tempore, cum se iam aduersum Alexandrum Magnum circumspiceret, in discretis aetatibus census inuenit; praeterea uiros consulares uiginti et quattuor, praetorios sex, aedilicios sexaginta, senatores fere ducentos, absque innumeris totius Italiae populis, qui passim sine consideratione deleti sunt (Orosius, 2001, 5.22.3-4).¹²

Po drugi strani se duhovnik iz Brakare takoj nato sooči z dejstvom, da državljanske vojne še trajajo in so dobro vidne, pri čemer celo zavrača tista (očitno krščanska) mnenja, ki odklanjajo to oznako za spopade v novem, krščanskem obdobju (Armitage, 2017, 87). Raba istega pojma naj bi po njegovem omogočala pokazati na odločilne razlike med preteklostjo in sedanostjo:

Nam quid tam apte quam bellis ciuilibus bella ciuilia comparantur? an forte dicetur, etiam in his temporibus bella ciuilia non fuisse? quibus a nobis respondebitur, iustius quidem socialia uocari oportere, sed nobis proficere, si ciuilia nominentur. cum enim causis uocabulis ac studiis paria docentur omnia tum sibi in his tanto plus uindicat reuerentia Christianae religionis quanto minus praesumpserit potestas irata uictoris (Orosius, 2001, 5.22.5-6).¹³

Te razlike naj bi bile sicer že v dejstvu, da naj bi bile državljanske vojne sedaj redkeje, toda odločilna naj bi bila precej manjša stopnja nasilja. Kako je to praktično videti v njegovih očeh, pokaže Orozij po navdušenem vzkliku o naravi »novejših« državljanskih vojn v krščanskem obdobju, ki sem ga že navedel v začetku, ko opiše svoje razumevanje spopada med Teodozijem in Maksimom: *Et tamen nullus dolos struxit, nullus aciem disposuit, postremo nullus, si dici licet, gladium de uagina extulit. Formidulosissimum bellum sine sanguine usque ad uictoriam et in uictoria duorum morte confectum est* (Orosius, 2001, 7.35.7; o bojih samih gl. Bratož, 2003, 484–491; Leppin, 2003, 90 s.; Cedilnik, 2004, 336–338).¹⁴

Že navedeni zgodovinarjev prikaz je sicer pretiran, vendar podmeno o precej nekrvavi naravi odločitve med Teodozijem in Maksimom podpirajo poročila iz drugih virov, denimo Rufinovo, čeprav je bila povsem izpuščena omemba bitk pri Sisciji in Petovioni. Položaj ob naslednji Teodozijevi državljanski vojni je bil že v izhodišču povsem drugačen. Orozijeva odločitev, da tudi spopad pri Frigidu opiše kot vojaški dogodek z neznatnimi žrtvami in s tem kot značilno državljansko vojno v krščanskih časih, je ob nekaterih njegovih kronoloških akrobacijah veliko prispevala k njegovemu slovesu neresnega zgodovinarja od razsvetljenstva naprej, občasno celo »bedaka« (Zecchini, 2003, 328–329). Zaradi dobrega poznavanja bitke med svojimi sodobniki si niti Orozij ni mogel privoščiti, da bi zamolčal visok krvni davek gotskih enot, čeprav ga je omenil zgolj obrobno in ga razglasil celo za srečo za cesarstvo. Ugledu zgodovinarja iz Hispanije je škodila zlasti izrecna omemba velike razlike med državljanskima vojnama iz let 388 in 394 pri Rufinu, ki je o prerokbi meniha Janeza iz Likopole Teodoziju poročal naslednje (gl. o tem Thelamon, 1987, 54, in Zecchini, 1987, 47-49): *Tum ille, qui primam de Maximo ei uictoriam praedixerat incruentam, etiam hanc licet absque plurima utriusque sanguinis inundatione promittit*.¹⁵ (Rufinus, 2000, 2.32) Opredelitev, za katero se je odločil starejši zgodovinar, bi lahko dejansko brali kot nekakšno zavrnitev Orozijevih pogledov *ante litteram*, kot je posebej izpostavil Giuseppe Zecchini (Zecchini, 1987, 50 ss.).

12 »In v tej državljanski vojni je Rim izgubil toliko najizvrstnejših mož in domačih vojakov, kolikor jih je v tistem prejšnjem času, ko so se Rimljani že pripravljali na spopad z Aleksandrom Velikim, ugotovilo štetje. Razen tega je izgubil štiriindvajset nekdanjih konzulov, šest nekdanjih pretorjev, šestdeset nekdanjih edilov, skoraj dvesto senatorjev, če sploh ne upoštevamo neštevilnih ljudi v vsej Italiji, ki so bili uničeni kar vsevprek brez razmisleka.«

13 »Kaj je namreč primernejše od tega, da državljanske vojne primerjamo z državljanskimi vojnami? Ali naj morda rečemo, da v teh časih ni bilo niti državljanskih vojn? Na to bomo odgovorili, da bi jih bilo bolj prav poimenovati vojne z zavezniki, a nam koristi, če jih imenujemo državljanske. Ker se nam namreč glede na vzroke, besede in prizadevanja vse kažejo enake, si v njih upoštevanje krščanske vere pripisuje toliko več zaslug, kolikor manj divja besna zmagovalčeva moč.«

14 »Pa vendar ni nihče zasnoval zvijače, nihče ni razpostavil vojske, naposled ni nihče, če smem tako reči, vzel niti meča iz nožnice. Najstrašnejša vojna je do zmage potekala brez preliivanja krvi, ob zmagi pa se je končala s smrtjo dveh.«

15 »Slednji, ki mu je bil napovedal nekrvavo prvo zmago nad Maksimom, mu je obljubil tudi ta uspeh, čeprav ne brez obilnega preliivanja krvi na obeh straneh.«

Isti zgodovinar je sočasno pravilno opozoril, da je Avguštin v spornih primerih dajal Rufinovi različici prednost pred Orozijevo. A kot rečeno, je bila njegova naloga lažja, saj je imel bolj proste roke pri izbiranju zgodovinskega gradiva. Pri tem niti on ni mogel mimo omembe Teodozijeve državljanskih vojn, ob čemer ni sledil izjemnemu zmanjševanju pomena posledic spopadov, kot si ga je privoščil njegov učenec (Courcelle, 1969, 114 ss.; Bratož, 1994, 14–15). Tako bitka pri Frigidu pri njem ostaja dokaj krvav dogodek, kar pa Afričanu ne preprečuje, da ne bi podčrtal blažilnega vpliva krščanskih časov. Po eni strani naj bi bil slednji razviden v izključno plemenitih motivih, ki so Teodozija spodbudili k posegu zoper Maksima; ta naj bi služil zgolj (popolni) vrnitvi Valentinjana II. na prestol. Toda pomembnejši je epilog zmage proti Evgeniju v Vipavski dolini, ki se konča s splošno pomilostitvijo vojske poraženega uzurpatorja. Zadevo hiponski škof povezuje še z zamisljivo spreobrnitvi, ki naj bi jo po njegovem prikazu želel Teodozij (Duval, 1966; Bratož, 1994, 14–15).

Zmagovalčeva blagost naj bi šla v krščanskih časih celo tako daleč, da je svoje nasprotnike *Christiana caritate dilexit, nec priuauit rebus et auxit honoribus*. Čeprav Avguštin glede zadeve ni pretiraval kot Orozij, ostaja temeljni poudarek enak. »Novih« državljanskih vojn naj sploh ne bi bilo mogoče primerjati s starimi iz obdobja republike, kajti Teodozij *bella ciuilia non sicut Cinna et Marius et Sulla et alii tales nec finita finire uoluerunt, sed magis doluit exorta quam cuiquam nocere uoluit terminata* (Augustinus, 1955, 5.26).¹⁶

ZAKLJUČEK

Razlog, zaradi katerega se je Orozij odločil za tako zaostreno in pretirano omalovaževanje posledic dogodkov zlasti pri Frigidu, lahko iščemo tudi v tem, da je hotel vzeti verodostojnost vlečenju vzporednic, ki bi se sodobnikom in morda celo bralcem njegove *Zgodovine proti poganom*

utegnilo zdeti vablljivo. Šlo je za primerjavo med nicejcem Teodozijem in podpornikom arijancev Konstancijem II. Cesarjev ne povezuje samo dejstvo, da sta po daljšem obdobju deljenega vladanja nazadnje dosegla samovlado, marveč tudi tisto, kar je pomembneje v obravnavanem kontekstu. Oba sta večino svojih zmag dosegla v okviru državljanskih vojn (prim. Barceló, 2004; Haake, 2016, 241–248; Cedilnik, 2004 in 2014). Da bi primerjavo zatrl že tako rekoč v kali, je moral Orozij še stopnjevati že znano krvavo naravo tozadevnih vojaških operacij pod Konstancijem, krvni davek podobnih Teodozijeve podvige pa zmanjšati. Za razlago razlike poseže Orozij po podobnem argumentu, ki ga pozneje uporabi ob Valentu (Maver, 2009, 174–176). Ker je Konstancij spodbujal duhovno državljansko vojno med kristjani, je bila njegova vladavina prestreljena s krvavimi državljanskimi spopadi: *Ille qui discissa pace et unitate fidei catholicae Christianos aduersum Christianos armans ciuili, ut ita dicam, bello Ecclesiae membra dilacerauerat, totum inquieti tempus imperii molestissimumque spatium uitae suae bellis ciuilibus etiam per propinquos et consanguineos excitatis exercuit exegit expendit* (Orosius, 2001, 7.29.18).¹⁷

Čeprav je Teodozij doživel veliko podobnega, naj bi bilo njegovo delovanje po mnenju rojaka iz Hispanije popolnoma drugačnega značaja.

Če povzamem, bi bilo moč reči, da so si teža-ve, ki so jih predvsem ob koncu 4. in v začetku 5. stoletja krščanski pisci imeli z državljanskimi vojnami, slednji vsaj deloma nakopali sami. Pravilno so prepoznali vrednost krvavih in dobro znanih državljanskih spopadov iz obdobja rimske republike za obrambo zoper napade na krščanstvo po gotških vpadih in predvsem po padcu Rima leta 410. Toda poudarjanje teh dogodkov kot poganskega pojava je nemudoma zastavilo neprijetno vprašanje, kaj storiti, če podoben dogodek ravno tako pomembno vlogo igra v krščanski sedanosti. Kot kažejo zlasti Orozijeve akrobacije, je iskanje odgovora le stežka dalo zadovoljiv izid.

16 »Državljanskih vojn ni hotel kot Cina, Marij in Sula in drugi njim podobni zaključiti šele, ko so se že končale, marveč je namesto tega, da bi želel po njihovem koncu komu škodovati, prej obžaloval, da je do njih sploh prišlo.«

17 »Tako je Konstancij, ki je razbijal mir in edinost katoliške vere in z državljansko vojno, da se tako izrazim, mesaril ude Cerkve, ko je kristjane oboroževal zoper kristjane, ves čas svojega nemirnega vladanja in vse najbolj mučno obdobje svojega življenja prebil, preživel in trpel v državljanskih vojnah, ki so jih sprožali celo njegovi bližnji in sorodniki.«

CIVIL WARS IN »CHRISTIAN TIMES«

Aleš MAVER

University of Maribor, Faculty of Arts, Koroška c. 160, 2000 Maribor, Slovenia
e-mail: ales.maver@um.si

SUMMARY

*Civil war has been generally regarded as one of the greatest evils that could befall a community. So, its persistence in Roman empire after the conversion of the emperor Constantine the Great to Christianity posed a serious interpretative problem for Christian historians. This problem is almost entirely absent from Lactance's historical monograph *De mortibus persecutorum*, since the author both writes in a unique historical moment immediately after the unexpected Constantine's and Licinius' U-turn regarding Christianity and is well aware that this change was enabled by victories of both emperors in civil wars against Maxentius and Maximinus Daia, respectively. On the other hand, Constantine also broke almost all taboos connected to the commemorating of civil war victories at the virtually same time. However, later generations of Christians barely understood the setting of Lactance's writing. Continuing presence of civil wars during the »Christian times« couldn't be interpreted in his manner, even if a consequent separation of »orthodox« and »heretic« Christian rulers in Rufinus and Orosius could serve as a Christian equivalent to the earlier separation of »true Romans« and »barbarians« on the throne, making possible civil wars among them less problematic. But particularly in the beginning of the 5th century, after Gothic incursions and after the fall of Rome in 410, the idea of a generally (much) better nature of »Christian times« became a leading paradigm of Christian interpretation of history in the Latin West, especially in Augustine and Orosius. Hence, civil wars of the late Roman Republic with their devastating consequences served as a major corroboration of this thesis. But since the general public very well remembered blood baths of recent civil wars, fought (and won) by »the most Christian emperor« Theodosius, this argumentation at the same time caused unexpected problems. It was difficult to explain, how exactly can the new times be better, when civil wars remained a common occurrence. Orosius went very far in his attempts to solve the problem, claiming the civil wars in »Christian times« are of completely different quality, particularly due to allegedly minor loss of life in them. Although his exaggerations were refuted even by Rufinus' depiction of the battle of the Frigidus, Augustine basically used the same strategy in his historical parts of the *City of God*, underlining the much more humane epilogue of Theodosian civil wars in comparison to the earlier ones. However, such approach couldn't solve the mostly self-caused »squaring of circle« problem, particularly since Theodosius' civil war successes constituted the bulk of his legacy as emperor. Thus, Orosius also resorted to an apparently sharp contrast between him and the »heretic« Christian emperor Constantius II. All this contributed to the Orosius' reputation as a »fool« since the age of enlightenment.*

Keywords: Roman civil wars, Christianity and war, Christian Latin historiography in late Antiquity, Orosius, Augustine, Theodosius the Great, battle of the Frigidus

VIRI IN LITERATURA

- Arnobius (1934):** *Adversus nationes libri VII.* Ur. C. Marchesi. Augusta Taurinorum (Torino), I. B. Paraviae.
- Augustinus (1955):** *Opera. Pars XIV. De civitate Dei.* Ur. B. Dombart in A. Kalb. Turnhout, Brepols.
- Lactantius (1984):** *De mortibus persecutorum.* Ur. J. L. Creed. Oxford, Oxford University Press.
- Orosius (2001):** *Le storie contro i pagani I-II.* Ur. A. Lippold. Milano, Fondazione Lorenzo Valla.
- Rufinus (2000):** *Scritti vari.* Ur. M. Simonetti. Roma (Rim), Città nuova.
- Agamben, G. (2016):** *Stasis. Der Bürgerkrieg als politisches Paradigma.* Frankfurt am Main, S. Fischer.
- Armitage, D. (2017):** *Civil Wars. A History in Ideas.* New Haven, Yale University Press.
- Bainton, R. H. (1971):** *Die frühe Kirche und der Krieg.* V: Klein, R. (ur.): *Das frühe Christentum im römischen Staat.* Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 187–216.
- Bajc, G. & J. Osojnik (2019):** *Odnos Velike Britanije do Avstro-Ogrske leta 1918 in dogajanja na Koroškem po koncu prve svetovne vojne.* *Studia Historica Slovenica*, 19, 2, 467–491.
- Bajc, G. & U. Lampe (2017):** *Kritična analiza uporabe anglo-ameriških dokumentov glede nasilja ob koncu druge svetovne vojne v Julijski krajini.* *Studia Historica Slovenica*, 17, 1, 247–288.
- Barceló, P. (2004):** *Constantius II. Die Anfänge des Staatskirchentums.* Stuttgart, Klett-Cotta.
- Börm, H. (2016):** *Civil Wars in Greek and Roman Antiquity: Contextualising Disintegration and Reintegration.* V: Börm, H., Mattheis, M. & J. Wienand (ur.): *Civil War in Ancient Greece and Rome: Contexts of Disintegration and Reintegration.* Stuttgart, Franz Steiner, 15–28.
- Bratož, R. (1994):** *Bitka pri Frigidu v izročilu antičnih in srednjeveških piscev.* *Zgodovinski časopis*, 48, 1, 5–45.
- Bratož, R. (2003):** *Aquileia tra Teodosio e Longobardi.* *Antichità Altoadriatiche (AAAD)*, LIV, 477–527.
- Bratož, R. (2010):** *Gotsko zavzetje Rima 410. Pomen dogodka za zgodovino poznega rimskega cesarstva in za razvoj Zahodnih Gotov.* *Studia Historica Slovenica*, 11, 2/3, 829–866.
- Bratož, R. (2018):** *La battaglia del Frigidus (394 d.C.) nelle ricerche degli ultimi vent'anni.* V: Cavazza, S. & P. Iancis (ur.): *Gorizia: studi e ricerche per il LXXXIX convegno della Deputazione di storia patria per il Friuli.* Udine (Videm), Deputazione di storia patria per il Friuli, 9–60.
- Cadoux, C. J. (1919):** *The Early Christian Attitude to War. A Contribution to the History of Christian Ethics.* London, Headley Bros. Publishers.
- Cambi, N. (2005):** *Uvod. V: Laktancije: O smrtima progonitelja.* Split, Književni krug, 7–18.
- Cedilnik, A. (2004):** *Ilirik med Konstantinom Velikim in Teodozijem Velikim. Balkansko-podonavski prostor v poročilih Atanazija, Hilarija, Sokrata Sholastika, Sozomena, Teodoreta in Filostorgija.* Ljubljana, ZRC SAZU.
- Cedilnik, A. (2014):** *Filostorgijev prikaz bitke pri Mursi.* *Keria*, 16, 1, 67–82.
- Christensen, A. S. (1980):** *Lactantius the Historian.* Copenhagen, Museum Tusulanum Press.
- Cmrečnjak, S. (2016):** *Slovenska sprava: Zgodovinski pregled.* *Zgodovinski časopis*, 70, 3-4, 382–436.
- Cornwell, H. (2014):** *The Construction of One's Enemies in Civil War (49–30 BCE).* *Hermathena*, 196/197, 41–68.
- Courcelle, P. (1969):** *Jugements de Rufin et de Saint Augustin sur les emperereurs du IVe siecle et la défaite suprême du paganisme.* *Revue des études anciennes*, LXXI, 100–130.
- Čeh Steger, J. (2019):** *Ivan Potrč in Narte Velikonja na sončni in senčni strani revolucije.* *Studia Historica Slovenica*, 19, 1, 135–153.
- Darovec, D. (2017):** *Faciamus vindictam: maščevalni umor in oprostilna sodba v Landarju leta 1401 med obredom maščevanja ter akuzatornim in inkvizitornim sodnim procesom.* *Acta Histriae*, 25, 3, 653–700.
- D'Elia, S. (1980):** *Storia e teologia della storia nel De civitate Dei.* V: Calderone, S. (ur.): *La storiografia ecclesiastica nella tarda antichità.* Messina, Centro di studi umanistici, 391–481.
- Demandt, A. (2007):** *Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian 284–565 n. Chr.* München, C. H. Beck.
- DePalma Digeser, E. (2000):** *The Making of a Christian Empire. Lactantius & Rome.* Ithaca, London, Cornell University Press.
- Deželak Barič, V. (2016):** *Priprave in izvedba revolucionarnega prevzema oblasti na Slovenskem leta 1945.* *Studia Historica Slovenica*, 16, 2, 367–398.
- Duval, Y.-M. (1966):** *L'éloge de Théodose dans la Cité de Dieu (V,26,1). Sa place, sans sens et ses sources.* *Recherches Augustiniennes*, 4, 135–179.
- Feeney, D. (2010):** *Doing the Numbers: The Roman Mathematics of Civil War in Shakespeare's Antony and Cleopatra.* V: Breed, B., Damon, C. & A. Rossi (ur.): *Citizens of Discord. Rome and its Civil Wars.* Oxford, Oxford University Press, 273–292.
- Fiedrowicz, M. (2000):** *Apologie im frühen Christentum. Die Kontroverse um den christlichen Wahrheitsanspruch in den ersten Jahrhunderten.* Paderborn, F. Schöningh.
- Friš, D., Maver, A. & N. Maver Šoba (2018):** *Arheologija vic in pekla: K tipologiji koncev druge svetovne vojne v Evropi.* *Acta Histriae*, 26, 3, 945–972.
- Girardet, K. M. (2006):** *Die Konstantinische Wende. Voraussetzungen und geistige Grundlagen der Religionspolitik Konstantins des Grossen.* Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Goetz, H.-W. (1980): Die Geschichtstheologie des Orosius. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Haake, M. (2016): ‚Trophäen, die nicht vom äusseren Feinde gewonnen wurden, Triumphe, die der Ruhm mit Blut befleckt davon trug‘: Der Sieg im imperialen Bürgerkrieg im ‚langen dritten Jahrhundert‘ als ambivalentes Ereignis. V: Börm, H., Mattheis, M. & J. Wienand (ur.): Civil War in Ancient Greece and Rome: Contexts of Disintegration and Reintegration. Stuttgart, Franz Steiner, 237–301.

Hamm, U. & M. Meier (2002): Orosius. V: Geerlings, W. & S. Döpp (ur.): Lexikon der antiken christlichen Literatur. Freiburg, Basel, Wien, Herder, 536–537.

Havener, W. (2014): A Ritual against the Rule: The Representation of Civil War Victory in the Late Republican Triumph. V: Lange, C. H. & F. J. Vervaeke (ur.): The Roman Republic Triumph Beyond the Spectacle. Roma, Edizioni Quasar, 165–179.

Havener, W. (2016): Triumphus ex bello civili?: Die Präsentation des Bürgerkriegs im spätrepublikanischen Triumph. V: Börm, H., Mattheis, M. & J. Wienand (ur.): Civil War in Ancient Greece and Rome: Contexts of Disintegration and Reintegration. Stuttgart, Franz Steiner, 149–180.

Kalyvas, S. N. (2006): The Logic of Violence in Civil War. Cambridge, Cambridge University Press.

Klabjan, B. (2018): Borders in Arms: Political Violence in the North-Eastern Adriatic after the Great War. Acta Histriae, 26, 4, 985–1002.

Kladnik, T. (2016): Slovensko domobranstvo v letu 1945. Studia Historica Slovenica, 16, 2, 349–366.

Komel, D. (2018): Veliki oktober in veseli december: o nekaterih vprašanih oktobrske revolucije in revolucije sploh. Studia Historica Slovenica, 18, 3, 737–753.

Kulikowski, M. (2019): Imperial Tragedy. From Constantine's Empire to Destruction of Roman Italy AD 363–568. London, Profile Books.

Lampe, U. (2017): »Revolucija v polnem pomenu besede!« Izsledki jugoslovanske preiskave deportacij iz Julijske krajine po koncu druge svetovne vojne. Acta Histriae, 25, 3, 767–784.

Lampe, U. (2019): Zaščita civilnih oseb v času vojne med preteklostjo, sedanjostjo in prihodnostjo. Annales, Series Historia et Sociologia 29, 4, 625–644.

Lange, C. H. & F. J. Vervaeke (2019): Sulla and the Origins of the Concept of Bellum Civile. V: Lange, C. H. & F. J. Vervaeke (ur.): The Historiography of Late Republican Civil War. Leiden, Boston, Brill, 17–28.

Lange, C. H. (2012): Constantine's Civil War Triumph of AD 312 and the Adaptability of Triumphal Tradition. Analecta Romana Instituti Danici, 37, 29–53.

Lange, C. H. (2014): The Logic of Violence in Civil War. Hermathena, 196–197, 69–98.

Lange, C. H. (2017): Stasis and Civil War: a Difference in Scale? Critical Analysis of Law, 2, 129–140.

Leppin, H. (2003): Theodosius der Große. Auf dem Weg zum christlichen Imperium. Darmstadt, Primus Verlag.

Leppin, H. (2009): Politik und Pastoral – Politische Ordnungsvorstellungen im frühen Christentum. V: Graf, F. W. & K. Wiegandt (ur.): Die Anfänge des Christentums. Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuchverlag, 308–338.

Lippold, A. (2001): Introduzione. V: Orosio, Le storie contro i pagani I, Fondazione Lorenzo Valla, IX–XLVIII.

Maver, A. (2009): Religiosi et profani principes. Rimski cesarji od Avgusta do Teodozija v latinskem krščanskem zgodovinskoopisju 4. in 5. stoletja. Maribor, Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča.

Meier, M. & S. Petzold (2010): August 410. Ein Kampf um Rom. Stuttgart, Klett-Cotta.

Miladinović Zalaznik, M. (2018): Vpliv oktobrske revolucije na družino barona Johanna von Maasburga, avstro-ogrskega generalmajorja v pokoju iz Vipave. Studia Historica Slovenica, 18, 3, 755–774.

Miladinović Zalaznik, M. (2019): Nepartizanski odpor proti okupatorju na Slovenskem: primer plemiške družine Maasburg in sorodnikov. Annales, Series Historia et Sociologia, 29, 4, 645–660.

Momigliano, A. (1963): Pagan and Christian Historiography in the 4th Century AD. V: Momigliano, A. (ur.): The Conflict between Paganism and Christianity in the Fourth Century. Oxford, Oxford University Press, 57–79.

Movrin, D. (2014): Fran Bradač, Anton Sovre, Milan Grošelj, Jože Košar in Fran Petre. Latinščina in grščina na ljubljanski univerzi v desetletju po vojni. Zgodovinski časopis, 68, 3–4, 432–477.

Muir, E. (2019): The Modern Legacy of A Renaissance Feud: 1511 and 1945. Acta Histriae, 27, 4, 545–560.

O'Daly, G. (2004): Augustine's City of God. A Reader's Guide. Oxford, Oxford University Press.

Oman, Ž. (2019): Enmities and Peacemaking among Upper Carniolian Peasants in Early Modernity. Acta Histriae, 27, 4, 673–712.

Oman, Ž. & D. Darovec (2018): In landt hochverbotten: sovražnosti med plemstvom v 17. stoletju na Štajerskem, Kranjskem ter v Istri ali o reševanju sporov med običajem maščevanja in novoveškimi kazenskimi pravom. Studia Historica Slovenica, 18, 1, 83–120.

Osgood, J. (2015): Ending Civil War at Rome: Rhetoric and Reality, 88 B. C. E. – 197 C. E. American Historical Review, 120, 5, 1683–1695.

Paschoud, F. (1980): La polemica prodizionalistica di Orosio. V: Calderone, S. (ur.): La storiografia ecclesiastica nella tarda antichità. Messina, Centro di studi umanistici, 113–133.

Payne, S. G. (2012): Civil Wars in Europe, 1905–1949. Cambridge, Cambridge University Press.

- Repe, B. (2016):** Priprave na konec vojne in osvoboditev Slovenije. *Studia Historica Slovenica*, 16, 2, 289–324.
- Repe, B. (2018):** Oktobrska revolucija in Slovenci. *Studia Historica Slovenica*, 18, 2, 469–488.
- Repe, B. (2019):** Evropa in svet ob koncu Velike vojne. *Studia Historica Slovenica*, 19, 2, 493–517.
- Rohrbacher, D. (2002):** *The Historians of Late Antiquity*. London, New York, Routledge.
- Roshwald, A. (2014):** Europe's Civil Wars, 1941–1949. V: Doumanis, N. (ur.): *The Oxford Handbook of European History 1914–1945*. Oxford, Oxford University Press, 537–556.
- Simmons, M. B. (1995):** *Arnobius of Sicca. Religious Conflict and Competition in the Age of Diocletian*. Oxford, Oxford University Press.
- Šterbenc, P. (2018):** How to Understand the War in Syria. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 28, 1, 13–28.
- Tanz, S. (1983):** Orosius im Spannungsfeld zwischen Eusebius von Caesarea und Augustin. *Klio*, 65, 2, 337–346.
- Thelamon, F. (1987):** Rufin historien de son temps. *Antichità Altoadriatiche (AAAD)*, XXXI, 41–59.
- Thelamon, F. (1992):** Apôtres et prophètes de notre temps. Les évêques et les moines présentés comme apôtres et prophètes contemporains dans l'Histoire Ecclésiastique de Rufin. *Antichità Altoadriatiche (AAAD)* XXXIX, 171–198.
- Westall, R. (2014):** Introduction. *Hermathena*, 196–197, 7–38.
- Winkelman, F. (1990):** *Historiographie. V: Reallexikon für Antike und Christentum*, XV, 724–765.
- Winkelman, F. (2003):** *Historiography in the Age of Constantine. V: Marasco, G. (ur.): Greek and Roman Historiography in Late Antiquity. Fourth to Sixth Century*. Leiden, Boston, Brill, 3–39.
- Wiseman, T. P. (2010):** *The Two-Headed State. How Romans Explained Civil War. V: Breed, B., Damon, C. & A. Rossi (ur.): Citizens of Discord. Rome and its Civil Wars*. Oxford, Oxford University Press, 25–44.
- Woolf, G. (2012):** *Rome. An Empire's Story*. Oxford, Oxford University Press.
- Zecchini, G. (1987):** Barbari e Romani in Rufino di Concordia. *Antichità Altoadriatiche (AAAD)*, XXXI, 41–59.
- Zecchini, G. (2003):** *Latin Historiography. Jerome, Orosius and the Western Chronicles. V: Marasco, G. (ur.): Greek and Roman Historiography in Late Antiquity. Fourth to Sixth Century*. Leiden, Boston, Brill, 319–345.